

NEKE DVOJBE U VEZI S MANIHEJSKIM MITOM: JE LI EUROPSKI POLITIČKI IDENTITET MOGUĆ?¹

Krešimir PETKOVIĆ
Fakultet političkih znanosti, Zagreb

UDK: 327.39(4)
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 3. 1. 2007.

Ovaj rad bavi se raspravom o uspostavi europskoga političkog identiteta. Polazeći od razlikovanja tipova kolektivnog identiteta, u njemu se prikazuje kako konstruktori europskog identiteta pokušavaju uspostaviti transjezični, transetnički i transnacionalni politički identitet Europe. Njihovi se argumenti dovode u pitanje uz pomoć kritike razlikovanja građanskoga i etničkoga nacionalizma, koju je iznio Rogers Brubaker. Interpretacija Brubakerova argumenta pokazuje kako svaki kolektivni identitet sadržava određenu mjeru etnokulturnoga sadržaja, bez kojeg se teško može uspostaviti stabilna politička zajednica. Zaključuje se kako bi se eurooptimistični konstruktori europskog identiteta trebali više potruditi u svojim naporima u potrazi za zajedničkim europskim identitetom.

Ključne riječi: europski politički identitet, građanski i etnički nacionalizam

✉ Krešimir Petković, Fakultet političkih znanosti, Lepušićeva 6,
10 000 Zagreb, Hrvatska.
E-mail: kresimir.petkovic@inet.hr

"Škotski premijer Jack McConnell dao je naslutiti da će u su-
trašnjem okršaju Engleske s Ekvadorom na Svjetskom nogo-
metnom prvenstvu nastaviti navijati protiv svojih južnih su-
sijeda. McConnell negira da su njegove izjave stvorile loše o-
zračje tijekom Svjetskog kupa i da je posredno odgovoran za
napad na sedmogodišnjaka u Edinburghu i 41-godišnjaka u
Aberdeenu koji su batine dobili samo zato što su nosili en-

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 16 (2007),
BR. 4-5 (90-91),
STR. 805-827

PETKOVIĆ, K.:
NEKE DVOJBE U VEZI...

gleske majice." Premda bi se moglo navesti još mnogo ovakvih primjera, ova kratka bilješka, objavljena u novinama pod naslovom *Škotski premijer i dalje navija protiv Engleske*,² samo je anegdota iz koje ne treba nužno izvlačiti dalekosežne zaključke. Ipak, ona može sasvim dobro poslužiti kao svojevrsno uvodno rastrjeznjenje na početku rada koji se bavi europskim identitetom. Nogomet je, naime, odličan lakmuspapir za nacionalni osjećaj i kolektivni identitet. Ako nogometna reprezentacija Bosne i Hercegovine na domaćem terenu igra s nogometnom reprezentacijom Srbije, bosanski Srbi navijat će za ovu drugu, stadion će grmjeti od međusobnoga vrijeđanja navijača iz iste države, Srba i Bošnjaka, a oko terena će rizik od tučnjave, ako ne i čega goreg, biti na najvišoj razini. Isto vrijedi i za utakmicu hrvatske reprezentacije i reprezentacije BiH i ponašanje bosanskih Hrvata. Može li se dogoditi, zapitajmo se, da se jednoga dana Europljani (*sic!*) okupe oko europske nogometne reprezentacije, a europski navijači (*sic!*) "namlate" brazilske jer ovi nose brazilske majice? Ako se pripadnici pojedinih nacija unutar europskih država, onih s dugom tradicijom liberalizma i tolerancije, kao što je Ujedinjeno Kraljevstvo, međusobno tuku zbog nogometa, kakvi su izgledi za kolektivni europski identitet i kakva bi on karakteru mogao biti?

Cilj je ovoga rada ukratko prikazati i kritički preispitati raspravu o izgradnji europskog identiteta. U prvome dijelu rada prikazujem dominantnu paradigmu rasprave o europskom identitetu. U njoj se europski identitet uspostavlja kao isključivo politički identitet, koji počiva na inkluzivnom europskom građanstvu, uspostavljenom mimo postojećih etnokulturnih i nacionalnih identiteta koji ne mogu poslužiti kao osnova europskoga jedinstva. U tom dijelu prikazujem i neke od tipičnih prijedloga za jačanje legitimnosti europskih političkih institucija koji bi, prema mišljenjima njihovih autora, mogli ojačati razvoj europskog identiteta. U drugome dijelu rada taj pristup pokušavam dovesti u pitanje prilagođenom interpretacijom Brubakerove kritike razlikovanja građanskoga i etničkoga nacionalizma. Brubaker pokazuje kako je distinkcija između građanskoga i etničkoga nacionalizma empirijski i normativno neodrživa, a taj se argument može primijeniti i u raspravi o europskom identitetu. Ako ne postoji "čisti" politički identitet na razini nacionalne države, zašto bi on bio moguć na razini EU? U kontekstu Brubakerova argumenta i nekih razmatranja o padu ustavnog ugovora za EU na referendumima u Francuskoj i Nizozemskoj, na kraju rada izražavam skepsu u pogledu skorije uspostave stabilnoga europskog političkog identiteta.

TIPOVI IDENTITETA I IZGRADNJA EUROPSKOGA POLITIČKOG IDENTITETA

Čini se da je Europska unija došla u situaciju u kojoj se funkcionalna integracija koju provode nacionalno-državne političke elite mimo eksplicitnog odobrenja njihovih građana suočava s ozbiljnim poteškoćama. Još prije tri godine, u predgovoru prigodnom izdanju *Journal of Common Market Studies*, prestižnoga društveno-znanstvenog časopisa koji se bavi procesima europske integracije, pod nazivom "Reassessing the Fundamentals" urednici su konstatali da je "EU ... dosegao stupanj razvoja u kojemu treba promisliti o mnogima od svojih temeljnih ciljeva, struktura i procedura" (Begg, Peterson, Weiler, 2003., 3).³ Međuvladina konferencija u Nici, posljednja na kojoj su mijenjani temeljni europski ugovori, pokazala je sve probleme vođenja politike kroz institucije EU, a Valéry Giscard d'Estaing opravdano je izjavio kako je ona ponovno bila nacionalistička, a ne europska. Trebalo je stoga, povodom donošenja europskog ustava, kako i naslov izdanja sugerira, promisliti o temeljnim pitanjima europske integracije.

Danas – više od godinu dana nakon pada europskog ustava na referendumima i zasićenja u vezi s daljnjim širenjem EU-a, koje je nažalost zateklo Hrvatsku u vrijeme procesa njezina pridruživanja – taj je naputak još aktualniji. EU je zapao u još jednu od brojnih kriza u svojoj povijesti, u kojoj je u prvi plan kao nikada dosad izbio demokratski i legitimacijski deficit, pa iznova treba promisliti o temeljnim pitanjima europskoga projekta. U njih se svakako, među prve, ubraja pitanje europskog identiteta. Ako se subjekti nekoga režima ne identificiraju s njim, njegova je legitimnost upitna; bez nje nema ni efikasne i efektivne vladavine, a sam opstanak režima nije siguran. Tko se uopće, i kako, identificira s EU-om? Postoji li europski identitet, a ako ne postoji, može li ga se izgraditi i kako? Žele li građani država članica nadnacionalni europski poredak i mogu li se s njim poistovjetiti? Kako se čini da "bez formiranja europskog identiteta ne može biti ni valjane legitimacije politike Europske unije" (Cipek, 2004., 139), to su veoma važna pitanja na koja rad pokušava dati preliminarne odgovore. Pritom je prvi korak objašnjenje tipova kolektivnog identiteta; ono je preduvjet za razumijevanje rasprava o europskom političkom identitetu i prijedlogu načina da se ojača legitimnost europskih političkih institucija i tako izgradi identifikacija građana s europskim režimom.

Kolektivni identitet, kao osjećaj pripadnosti nekoj skupini i poistovjećivanje njezinih članova s njezinim dominantnim vrijednostima, ima svoje tipske varijante, ovisno o tome kakva je osnova pripadnosti skupini i kakvi su znakovi razlikovanja u odnosu na sve one koji skupini ne pripadaju. Jed-

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 16 (2007),
BR. 4-5 (90-91),
STR. 805-827

PETKOVIĆ, K.:
NEKE DVOJBE U VEZI...

nom kada je takav identitet uspostavljen, pripadnici se osjećaju solidarno; oni čine kohezivnu zajednicu sa zacrtanim granicama prema vani, u kojoj je moguća učinkovita kolektivna akcija, no taj osjećaj zajedništva u teoriji može biti uspostavljen na sasvim različitim podlogama. U svome članku o zaprekama i mogućnostima za izgradnju zajedničkoga europskog identiteta Oliver Schmidtke nudi razlikovanje triju idealnih tipova kolektivnog identiteta s obzirom na njihove različite temelje, tj. načine markiranja "simboličkog prostora" zajednice (Schmidtke, 1998., 51-54).

Prvi je tip *primordijalni identitet*, koji počiva na nekim askriptivnim karakteristikama pripadnika skupine. Za stjecanje ovog identiteta jedini je uvjet prirodna danost nekih nepromjenjivih ili veoma teško promjenjivih osobina. Na osnovi njih formiraju se čvrste granice skupine, koja iz zajednice isključuje sve one koji tim osobinama ne raspolazu. Schmidtke ne daje primjere, ali može se pretpostaviti da bi ovom tipu odgovarale rasne razlike ili, recimo, izrazito dobro vladanje idiomom nekog jezika koje se uglavnom može steći samo ranom socijalizacijom.⁴

Drugi je tip *univerzalistički identitet*, koji počiva na mehanizmima što načelno ne zatvaraju skupinu prema novopridošlicama. On podrazumijeva poštivanje normi i vrijednosti neke kulture kako bi osoba bila prihvaćena kao njezin član. Bez obzira na nečije podrijetlo, boju kože ili etnicitet, ako se tko prilagodi vrijednostima neke zajednice, on postaje njezinim članom. Primjera kod Schmidtkea ponovno nema, ali u ovu kategoriju mogli bismo ubrojiti ideju zajednice u Sjedinjenim Američkim Državama tj. američku individualističku kulturu, vrijednosti i način života kojima se oni koji žele biti "Amerikanci" moraju prilagoditi.

Treći Schmidtkeov tip jest *tradicionalni identitet*, koji počiva na dobrom poznavanju i poštivanju nekih običaja: "On se zasniva na implicitnom znanju o načinu života i običajima koji se prakticiraju u svakodnevnom svijetu života ..." (Schmidtke, 1998., 53). Ovaj je tip karakterističan za male sredine, a podrazumijeva da članom zajednice može postati onaj tko dobro poznaje njezine običaje i zna se u skladu s njima ophoditi u njezinu relativno zatvorenom "svijetu života". Primjer bi – ponovno moje nagađanje – mogao biti život zajednice u nekom malom mjestu, recimo malom gradu u Austriji ili Švicarskoj.

Schmidtke se poziva na Eisenstadtovu i Giesenovu teoriju identiteta, premda ne daje tipologiju sasvim identičnu njihovoj (vidi: Čipek, 2001., 62-63); odlučio sam se prikazati upravo njegovu, jer dobro pristaje u okvire rasprave o europskom identitetu, što je i kontekst u kojem je Schmidtke sam prikazuje. Doduše, razlikovanje drugoga i trećega tipa iden-

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 16 (2007),
BR. 4-5 (90-91),
STR. 805-827

PETKOVIĆ, K.:
NEKE DVOJBE U VEZI...

titeta nije najjasnije. Schmidtke citiranoj rečenici dodaje i nastavak "a koji su kodificirani u pravnim tekstovima", što ne mora biti posebna karakteristika malih tradicionalnih zajednica o kojima raspravlja u ostatku pasusa o tradicionalnom identitetu. Kod univerzalističkog identiteta pak govori o kulturnoj asimilaciji, što uz suženje pojma kulture na jezik i ukorijenjene običaje, koje nipošto nije neuobičajeno, možda čak naginje prvom tipu. No za daljnji tijek rasprave precizna egzegeza Schmidtkeova djela nije presudna. Ono bitno jest – kada se po strani ostavi tradicionalni identitet, to jest – u mojoj interpretaciji – identitet *Lebenswelte* malih zajednica koji, kako Schmidtke izrijekom spominje, uključuje i nediskurzivne prakse – jest napetost između prvoga i drugoga tipa kolektivnog identiteta. Prvi, primordijalni, askriptivan je i na njegovoj osnovi ne mogu se u jednu zajednicu integrirati različite etničke i jezične skupine, dok je drugi, univerzalni, identitet određenih transetničkih i transjezičnih vrijednosti i normi, otvoren svima koji ih poštuju.

To nas vodi k problematici europskog identiteta i pitanju koji su identitetski kodovi otvoreni za EU. Schmidtke smatra da daljnje ekonomsko i pravno povezivanje nije dovoljno za stabilnost EU-a te da u vremenima jačanja nacionalnih, regionalnih i lokalnih identiteta koji u stapajućim procesima globalizacije nude referenciju na "opipljivo, afektivno i lagano dostupno okružje svijeta života" (Schmidtke, 1998., 44) treba ozbiljno pristupiti izgradnji europskoga političkog identiteta. Naime, primordijalni je identitet za Europu očigledno isključen. Narodi Europe nemaju potrebne zajedničke osobine koje bi ih na taj način povezivale: nema zajedničkih drevnih simbola koji mogu zahtijevati lojalnost, nema zajedničke povijesti europskog *etnosa*. Postojeće etničke zajednice jezika i običaja imaju prednost jake emocionalne legitimnosti s kojom se Europa na ovom području ne može nadmetati. Kako EU ne odgovara slici uskoga svijeta života u kojem se diskurzivne prakse i implicitne rutine ophođenja tradicijski uspostavljaju, tradicionalni identitet također ne dolazi u obzir. Moć je jedino univerzalistički, inkluzivni identitet Europe kao zajednice političkih vrijednosti. U toj perspektivi svi pripadnici pojedinih europskih naroda uspostavljaju transnacionalni politički identitet na osnovi poštivanja zajedničkih normi i vrijednosti (Schmidtke, 1998., 54-58).

Slično misle Franz Mayer i Jan Palmowski, koji također upozoravaju na to kako je demokratska legitimnost institucija EU-a, kao i europskoga projekta u cijelosti, došla u pitanje, pa prije rješavanja konkretnih *policy-pitanja*, poput, recimo, zajedničke europske porezne politike, treba riješiti problem europskog identiteta. Iako Europa ima zajedničku povijest, Mayer i Palmowski pokazuju kako je povijesno sjećanje svake

pojedine nacije različito. Oni daju sliku europske povijesti koja podsjeća na Kurosawin *Rashomon*, u kojoj svaka nacija ima svoju verziju povijesnih zbivanja i svoje herojske nacionalne mitove, a europsku povijest najbolje simbolizira slika otmice Europe na grčkoj kovanici od dva eura, koja se – znakovito – nalazi na nacionalnoj strani (Mayer i Palmowski, 2004., 581).⁵ Zato povijesni identitet ne dolazi u obzir, kao ni etnokulturni, jer europske narode karakterizira mnogo običaja i jezika. Oni se izjašnjavaju i za univerzalistički politički identitet povezan sa zajedničkim europskim pravnim i političkim institucijama.

Zalaganje za politički identitet paradigmatičko je za literaturu o europskom identitetu, a seže od apstraktnih filozofskih utemeljenja do konkretnih rješenja institucionalnoga dizajna, koja ću do kraja ove sekcije rada nastojati ukratko prikazati. Apstraktno-filozofijsko utemeljenje političkog identiteta Europe među hrvatskim autorima ponudio je, primjerice, Davor Rodin. U svom određenju europskog identiteta ona polazi od same transepohalne "biti politike": "Bit politike od Aristotela do danas jest da ljude digne iz njihove obiteljske, rodovske, pa i kulturno-povijesne posebnosti na razinu specifične političke općenitosti, koja se, naravno, razlikuje i od novovjekovnoga univerzalističkog izjednačavanja svih ljudi kao umnih bića" (Rodin, 2004., 241). Pozivajući se na francuski ustav, koji jamči univerzalno pravo građanstva i konstituirati Francusku kao, barem idealno, zajednicu u kojoj svi imaju politička prava bez obzira na kulturno-povijesne korijene, Rodin ustvrđuje da "EU traži političku, a ne homogenu kulturno-povijesnu legitimaciju svojih političkih odluka". Politiziranje kulturno-povijesnih identiteta za Rodina nije nego "totalitarizam u obliku pseudopolitičkog jedinstva" (Rodin, 2004., 247., 248.): u njegovoj Europi tražit će se politička većina mimo onih kulturno-povijesnih, a začetku takve konstelacije svjedoči i grupiranje stranaka u Europskom parlamentu po ideološko-političkoj osnovi umjesto nacionalne.

Najpoznatije optiranje visokoga normativno-filozofijskog naboja "iz europskih redova" ponudio je, dakako, Jürgen Habermas u svojoj koncepciji europskog ustavnog patriotizma (*Verfassungspatriotismus*).⁶ Habermas je eurooptimist koji odbija zatvaranje u nacionalne i lokalne zajednice, ali i euro(neo)liberalizam koji se zalaže za golo otvaranje tržišta i redukciju države na europskoj razini. Umjesto toga, zagovara federalistički politički poredak u kojemu bi se europski politički narod, *demos*, stvorio uz pomoć europskoga civilnog društva i europskih mreža komunikacije, čime bi se izbjegla birokratizacija ili pak sprega elita i kapitala na europskoj razini. Habermas smatra da je uz djelovanje europskoga civilnog društva, političke javnosti i zajedničke političke kulture europskih naroda, proces daljnega europskog integriranja moguć;

nacionalna država razgradila je feudalni poredak i njegove lokalne vezanosti, (p)a nema razloga zašto se taj proces ne bi dalje nastavio na europskoj razini: "no nema osnove za stajalište da bi se formiranje takve vrste građanske solidarnosti moralo zaustaviti na granicama nacionalne države" (Habermas, 2001.).

Iako se već i Habermas u tome donekle okušao, uz zagovaranje europskoga političkog identiteta *in abstracto*, ponuđena su i razmatranja koja pokušavaju još konkretnije razraditi koncepciju europskoga političkog identiteta povezanu s institucionalnim uređenjem za EU. Neke od tih razradbi ostaju pri postojećem poretku europskih institucija, dok druge zahtijevaju korjenitije promjene. Onima koji zagovaraju skromniji put pripada Adrienne Héritier, koja smatra da se može ostati uz postojeću institucionalnu strukturu EU-a, jer, uz određena pojačanja, ona može postići dovoljan stupanj legitimnosti i identifikacije građana. U uvjetima sve veće ekonomske i socijalne internacionalizacije, umjesto izgradnje europskoga *demos*a, zasad se može ostati pri postojećem aranžmanu odnosa Komisije, Parlamenta, Vijeća ministara i Suda, koji su odgovarajuća zamjena za klasičnu demokraciju većine. Opravdanje za takav režim ne može se naći u normativnom modelu deliberativne demokracije, ali ga A. Héritier nalazi u Madisonovoj teoriji kočnica i ravnoteža (*checks and balances*), kojom se opravdava američki ustavni poredak, i u Schumpeterovoj elitističkoj teoriji demokracije. Prema tim koncepcijama, cjenkanje i međusobno ograničavanje elita u određenim institucionalnim okvirima može donijeti optimalan ishod za sve građane, a postojeći sustav europskih institucija osigurava dovoljno mjesta za ulaz zahtjeva građana u političku arenu EU-a. No postojeću strukturu ipak treba ojačati na dva načina: povećanjem transparentnosti pregovaranja i jačanjem kooperativnih mreža. To znači da cjenkanje iza zatvorenih vrata, nakon kojeg se podastiru gotove odluke, treba zadobiti deliberativnu dimenziju, tj. postati javnom raspravom koja može dovesti do politizacije javnoga mišljenja građana, a konzultativne prakse Komisije treba popratiti dodatni razvoj mreža podrške i pregovaranja sa svim zainteresiranim akterima na nekom *policy*-području, pa stoga A. Héritier podržava korake i programe Komisije koji idu u naznačenom smjeru (Héritier, 1999.).

Neka rješenja za jačanje europskog identiteta naglašavaju, međutim, zajednička prava i njihovu zaštitu djelovanjem Europskog suda pravde u Luksemburgu (ECJ). Njima pripadaju Schmidtkeove ideje te ideje Mayera i Palmowskog, čije je opće izjašnjavanje za europski politički identitet već naznačeno u prijašnjem dijelu rasprave. Prema Schmidtkeu, Europa se može integrirati jedino politički: zajedničkim pra-

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 16 (2007),
BR. 4-5 (90-91),
STR. 805-827

PETKOVIĆ, K.:
NEKE DVOJBE U VEZI...

vima i dužnostima europskih građana; europski politički identitet zahtijeva "skup liberalnih, demokratskih i socijalnih prava, koja bi postala važna u oblikovanju života članova zajednice, tj. cjelovit pojam europskoga građanstva" (Schmidtke, 1998., 60). Time bi askriptivni etnički identiteti došli u drugi plan, no za to je upravo ključna konkretizacija građanskih prava u "opipljive" ishode u praktičnom svijetu života, u čemu bi vodeću ulogu trebala imati aktivna judikatura ECJ. Na nju su poseban naglasak stavili Mayer i Palmowski, koji također smatraju da se najjači identitet može izgraditi upravo na europskom pravu i djelovanju europskih institucija. Tako je još od 1960-ih godina ECJ utjecao na živote građana, počevši od njegovih presuda u ključnim slučajevima, poput *van Gend en Loosa* iz 1963. i *Coste* iz 1964.⁷ Presude ECJ-a, kao i uredbi i direktive Komisije, koje uspostavljaju zajedničke vrijednosti (primjerice ravnopravnost spolova) u funkciji su izgradnje europskog identiteta. Također, pri posjetu trećim zemljama, državljane zemalja članica EU-a tretira se kao europske građane, a što je najvažnije (ako izuzmemo neka privremena ograničenja), EU osigurava njihovu slobodu kretanja unutar svojih granica: "Europsko državljanstvo, kao uvjet bez kojeg europski politički identitet nema nikakva značenja, omogućuje europskim građanima da kao slobodni i jednaki žive među građanima bilo koje države članice EU-a" (Mayer i Palmowski, 2004., 592).⁸ Ako europske politike ojačaju na području zaštite prava europskih građana, to bi moglo ojačati europski identitet.

Drugi autori dokazuju kako postojeći mehanizmi ipak nisu dovoljni. Primjerice, Paul Maignette smatra da popravljavanje postojećih, zapravo elitističkih i funkcionalističkih, praksi ne može donijeti eliminaciju demokratskoga deficita EU-a. Umjesto toga, treba ispolitizirati europski politički prostor i tako stvoriti istinsko, politički zainteresirano, europsko građanstvo. Nasuprot nacionalnim državama, u Europskoj uniji nema personalizirane politike koju prosječan građanin može razumjeti: "Građani razumiju javne probleme kroz sliku koju im daju političari i mediji, a ne osobnim iskustvom. Nasuprot tomu, u EU složenost mašinerije pojavljuje se samo tako, a da je personalizirani politički akteri ne prevode na razumljiv jezik svakodnevnog ophođenja" (Maignette, 2003., 153). Njegovo preliminarno rješenje jest ispolitizirati rasprave Europske komisije, čija bi javno prezentna deliberacija, u kojoj dolaze do izražaja različite političke opcije zasnovane na različitim ideološkim podlogama, politički potaknula europsku javnost.

Dimitris Chrysochoou priznaje pak kako su se unutar EU-a razvile određene *policy*-zajednice, civilno-društvene mreže i transnacionalna interakcija organiziranih interesa, ali u-

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 16 (2007),
BR. 4-5 (90-91),
STR. 805-827

PETKOVIĆ, K.:
NEKE DVOJBE U VEZI...

pozorava na to kako još nema europskoga *demos*a. EU još nije democentrična republika, u kojoj opstoji europski *populus liber* koji ima prava u skladu s *charitas civicum* (Chryssocoou, 2002., 767). Njegovo je rješenje slično onome Mayera i Palmowskog, ali u većoj mjeri naglašava ulogu aktivnoga europskog građanstva i potrebe njihova osviještenog upravljanja europskom politikom. U tom procesu jačanja *Gemeinschaft*-elementa na demokratskim osnovama, prvi korak bila bi čvršća institucionalizacija prava građana na europskoj razini: "Institucionaliziranje temeljnih prava unutar EU-a ojačalo bi vjerodostojnost nastojanja država članica u zaštiti svih osoba koje prebivaju na njihovu području; dalo bi ovlasti ECJ-u da osigura da se temeljna prava uistinu poštuju, istodobno mu dajući čvrstu osnovu u pisanom tekstu o određenju, prirodi i domašaju tih prava; utemeljilo bi režim ljudskih prava na razini EU-a koja institucije EU moraju poštovati; promicalo bi prava protiv raznih oblika diskriminacije i zaštitu položaja građanskih udruga unutar EU-a; stavilo bi građanina pojedinca u srce europskih aktivnosti, daljnjim jačanjem prava europskoga državljanstva, uključujući pravo na dobru upravu; učinilo bi temeljna prava vidljivijima građanima; kodificiralo bi takozvana 'nova prava': bioetička i ona koja se odnose na zaštitu okoliša i zaštitu podataka; ojačalo bi postojeće prakse i institucije uključivanja građana; naglasilo bi važnost zastupanja građanskih vrijednosti u kompleksnom i politički difuznom okružju te pridonijelo očuvanju zajedničkih vrijednosti, uz poštivanje različitosti podjedinica" (Chryssocoou, 2002., 765-766).

Dio rada o modalitetima izgradnje europskoga političkog identiteta može se zaokružiti idejama iz teksta Jiříja Přibáňa, koji se odlučuje za – ako je danas dopušteno ideološki heterodoksnom vokabularu dati da dođe do izražaja – umjerenu dijalektičku sintezu između postojeće "Europe naroda" i izgradnje transnacionalnoga europskog *demos*a: "Na osnovi ovih dvaju intelektualnih naslijeđa može se zadržati vizija europske političke zajednice, izjednačene s idejama građanskih prava i demokratskim vrijednostima, i poštovati politička i kulturna raznolikost kontinenta" (Přibáň, 2005., 153). Iako je europski *demos* još utopijski projekt, Přibáň smatra da ipak postoji ustav u praksi, zajednička europska pravna stečevina – *acquis communautaire* – koja daje osnovu tendenciji prema izgradnji europskoga građanstva. Ono će, doduše, uvijek biti dovedeno u pitanje različitim identitetima europskih naroda i horizontalnom suradnjom država članica; njegovim rječnikom, Hobbes (jedan *demos* i jedan europski levijatan) neće definitivno nadvladati Locke (horizontalna suradnja država), nego će oni na začudan način koegzistirati, uz "dilematički identitet", koji će biti nemoguće sasvim konsolidirati (Přibáň, 2005., 151).⁹

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 16 (2007),
BR. 4-5 (90-91),
STR. 805-827

PETKOVIĆ, K.:
NEKE DVOJBE U VEZI...

Dosadašnji tijek razmatranja pokazao je kako autori smatraju da je jedina opcija za EU inkluzivan politički identitet, jer na europskoj razini nema osnove za primjenu identitetskih kodova primordijalnoga tipa. Autori u okvirima predstavljene paradigme zajednički su u toj ocjeni, a ono što varira jesu jedino konkretni modaliteti kojima bi se europski politički identitet mogao ojačati. Prikazana rješenja kojima se nastoji pojačati legitimacija europskoga režima i identifikacija građana s njim, kako se moglo vidjeti, sežu od jačanja transparentnosti postojećih institucija, preko jačanja zaštite prava europskih subjekata, do jačanja deliberacije i politizacije europskoga građanstva; princip – europski politički identitet – isti je, a ostalo su nijanse. Nije slučajno što prikazani tekstovi datiraju iz vremena prije "pada" europskog ustava na referendumima u Francuskoj i Nizozemskoj. Upravo je neuspjeh europskoga ustavotvornog procesa osjetno doveo u pitanje mogućnost izgradnje europskoga političkog identiteta. Zašto su građani i dalje nezadovoljni EU-om i zašto su odbili njegovu političku afirmaciju, koju je "europski ustav" nedvosmisleno donosio? Moj je idući korak ponuditi jedan od mogućih odgovora na to pitanje i pokazati zašto prikazana razmatranja počivaju na labavim nogama.

MANIHEJSKI MIT O GRAĐANSKOM I ETNIČKOM KOLEKTIVNOM IDENTITETU

U tu svrhu treba nakratko skrenuti raspravu o europskom identitetu s njezina glavnoga toka i okrenuti se teorijama nacionalizma. Od primarnog interesa pritom nije za ovo područje karakterističan sukob primordijalističkih i modernističkih teorija nacije, ni razjašnjavanje problema je li nacija "zadana", "zamišljena" ili "izmišljena" zajednica ni je li nacionalizam u funkciji industrijalizma i kapitalizma te kako je – bez obzira na to – do njega stvarno došlo (Smith, 2003., 2-7, 36), a ni je li ona pak samo proizvod molitve depriviranih milenarističkih intelektualaca "mračnim bogovima", kako tvrdi "pobožni oakeshottovski konzervativac" (O'Leary, 1997., 192) Élie Kedourie.¹⁰ Ovdje je u tome pogledu dovoljno prihvatiti činjenicu da danas u svijetu postoje nacionalne zajednice koje su uglavnom povezane zajedničkim jezikom, kulturom i poviješću, što im služi kao osnova identifikacije, i da etnopovijest, kako upozorava Smith, ipak nije "prodavaonica slatkiša" u kojoj konstruktori nacije mogu slobodno birati od čega će je skrojiti (Smith, 2003., 46-47).¹¹

Potonji Smithov stav možda već i daje naslutiti da će se ovdje kritizirati razlikovanje građanskoga i etničkoga nacionalizma, koje nekritički čisti nacionalizam od etničkih sadržaja, karakteristično za "banalni nacionalizam" (Katunarić, 2003., 310). To razlikovanje, kako upozorava Brubaker, datira

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 16 (2007),
BR. 4-5 (90-91),
STR. 805-827

PETKOVIĆ, K.:
NEKE DVOJBE U VEZI...

još od razlikovanja s početka 20. stoljeća, koje je Friedrich Meinecke povukao između *Staatsnation* i *Kulturnation*. Takvu je dihotomiju u biti iznio i Helmuth Plessner u svojoj *Zakašnjejoj naciji*,¹² a kao primjer može poslužiti i Hobsbawmovo razlikovanje građanskoga i demokratskoga nacionalizma između 1830. i 1870. godine od etničkog i jezičnog između 1870. i 1914. godine (Hobsbawm, 1993.; Smith, 2003., 127-130).

Koliko mi je poznato, u najčišćem obliku, ta je distinkcija došla do izražaja u djelu Johna Plamentza, koji razlikuje "zapadni" nacionalizam od "istočnoga". Zapadni, koji nije u kontradikciji s liberalizmom, karakterističan je za zapadnoeuropske narode, poput Francuza ili Nijemaca, koji imaju razvijenu kulturu. Istočni nacionalizam, karakterističan za Slavene, pak, po mišljenju J. Plamentza, duboko je protuliberalan. On nastaje transformacijom tradicionalnih društava i pratećim gellnerovskim masovnim skokom iz opanaka u cipele – dolaskom mnoštva bivših seljaka u urbanu sredinu, gdje im "seoski načini, seoske vještine i seoski govor" ne mogu pomoći. U toj situaciji javlja se specifičan nacionalizam koji oponaša zapadnu, superiornu kulturu, uz isticanje domaćeg identiteta. Zadatak novih nacionalnih vođa jest iskovati naciju po uzoru na zapadne nacije, ali kako to trebaju učiniti s isprva "primitivnim i uglavnom nepismenim" materijalom, ishod su autoritarni oblici vladavine (Plamentz, 1973., 32, 34).

Razlikovanje građanskoga i etničkoga nacionalizma na uvjerljiv je način kritizirao Rogers Brubaker (Brubaker, 1999.). Ovdje ću iznijeti njegov argument koji je ključan za kritiku ideja uspostave europskoga političkog identiteta. Brubaker u svojem izvodu polazi od činjenice duboke ambivalencije koja je povezana s nacionalizmom. S jedne se strane nacionalizam povezuje sa svim mogućim "mračnim silama" – etnocentризmom, ksenofobijom, ugnjetavanjem manjina, agresivnim ratovima, pa i genocidom, dok s druge strane riječ istodobno ima izrazito pozitivne konotacije, kao što su patriotizam, solidarnost, samoodređenje, demokracija, civilnost, građanske slobode. Ta je dvojnost došla do izražaja i u znanstvenoj literaturi o nacionalizmu. Iako se mjestimice javljaju i kompleksnije tipologije, za nju je karakteristična dihotomija između, s jedne strane, političkoga, voluntarističkoga, subjektivnoga, liberalnoga i inkluzivnoga nacionalizma, a, s druge strane, organskoga, kulturnoga, objektivno zadanoga i iliberalnoga nacionalizma. Prvi, koji u osnovi počiva na zajedničkom građanskom statusu, ukratko se naziva građanskim, a drugi, koji počiva na zajedničkom etnicitetu, ukratko se naziva etničkim. Prvi se povezuje sa zapadnom, a drugi s istočnom Europom, često s neskrivenim kolonijalističkim nabojem (kako pokazuje rad J. Plamentza).

No već zamjetan uspjeh desnih stranaka s retorikom etničkoga nacionalizma u zemljama Zapada, problemi s terorizmom u Sjevernoj Irskoj i Baskiji, etnokulturni sukob u Belgiji, kvebečki separatizam, slučajevi katalonskoga i škotskoga nacionalizma pokazuju kako je tu distinkciju teško održati. Nju se daje razumjeti u kontekstu ideološke borbe, u kojoj se vlastiti nacionalizam uvijek predstavlja kao liberalan i inkluzivan, ali ako to možda može opravdati političare, znanstvenike nikako ne može: "... stoljeće i pol znanstvenici nisu samo promatrači nacionalističke politike nego u njoj i sudjeluju. Upotreba riječi 'građanski', sa svojim normativnim prestižem, u takvim slučajevima mogla bi biti više politička nego analitička: mogla bi više govoriti o navodnoj međunarodnoj respektabilnosti i legitimnosti države ili pokreta u pitanju nego o njihovim empirijskim karakteristikama" (Brubaker, 1999., 58). Znanstvenici, naime, tu dihotomiju ne bi smjeli iskorištavati jer je, kako Brubaker pokušava pokazati, ona analitički i normativno neodrživa.

U pogledu analitičkih dvojbi, još je Weber upozorio na to kako se termin etničko "raspada" ako ga pokušamo precizno definirati (Brubaker, 1999., 59). Brubaker argumentira da ako se etničko definira sasvim usko, kao biološko naslijeđe, onda je kategorija etniciteta pretjerano sužena i iz nje su istisnute sve postojeće nacije, a ako ga se definira široko, kao etnokulturno, onda se u njega mogu ugurati sve postojeće nacije – bili to Baski, Katalonci, Škoti i Hrvati, ili pak Španjolci, Englezi i Srbi. S druge strane, ako se građansko definira sasvim usko, kao akulturalno, apovijesno, univerzalističko, onda građanski nacionalizam nema odgovarajućeg empirijskog korelata: strogo univerzalističkim definiranjem nacije kao čisto volontarističkoga svakodnevnog plebiscita o načinu zajedničkog života dolazi se u opasnost od *defining the phenomenon out of existence*, jer čak i nacije koje se tipično uzimaju kao primjer toga tipa, SAD i Francuska, imaju ključnu kulturalnu komponentu (Brubaker, 1999., 61). Ako pak građansko interpretiramo široko, razumijevajući pod njim zajedničke vrijednosti, običaje, sjećanja i identitet, onda smo ga razvodnili i približili etnokulturnom. Ukratko sažet, Brubakerov argument glasi: "Usko razumijevanje etniciteta ozbiljno ograničuje područje etničkoga nacionalizma i ostavlja rezidualno definiranu kategoriju civilnoga preširokom i previše heterogenom da bi bila upotrebljiva. Obrnuto, usko ograničavanje građanskog ozbiljno ograničuje područje građanskoga nacionalizma i ostavlja rezidualno definiranu kategoriju etničkoga preširokom i previše heterogenom da bi bila upotrebljiva. Ako se kombiniraju usko razumijevanje građanskoga i usko razumijevanje etničkoga nacionalizma, tada ostaje jedva nekoliko primjera za svaki – i veliko područje u sredini koje se ne ubraja

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 16 (2007),
BR. 4-5 (90-91),
STR. 805-827

PETKOVIĆ, K.:
NEKE DVOJBE U VEZI...

ni u jedan od ta dva – i tada se razlikovanje građanskoga i etničkoga nacionalizma ne može uzeti kao obuhvatan način za klasificiranje tipova i manifestacija nacionalizma. Konačno, ako se kombinira široko razumijevanje građanskoga i široko razumijevanje etničkoga nacionalizma, suočeni smo s velikim područjem u sredini kojega se može klasificirati na oba načina, pa građanski i etnički nacionalizam prestaju biti međusobno isključivima" (Brubaker, 1999., 62).

Uz obrazložene analitičke dihotomije, dihotomija građansko – etničko otvara i normativne dvojbe. Građansko se rabi kao pohvala, *a term of praise*, a etničko kao pokuda, *a term of abuse*. Uzima se da je građanski nacionalizam liberalan i univerzalistički, a etnički nacionalizam iliberalan i isključiv. No, prema Brubakeru, čak i u svojim idealnim oblicima, oboje su isključivi, samo svaki na svoj način. Dok drugi isključuje sve koji nemaju potrebne etničke karakteristike – iako ni to u praktičnim slučajevima nije sasvim tako – prvi isključuje sve one koji su ideološki nepodobni, za što Brubaker navodi ekstremne primjere jakobinskoga terora u Francuskoj i makartizma u SAD-u, ili pak državljanjskim statusom isključuje sve one koji ne odgovaraju pravno propisanim uvjetima. Brubaker argumentira kako državljanstvo isključuje, a ponekad uključuje i mimo nečije volje, za što navodi i primjere etničkih Mađara koji žive u Rumunjskoj i Alžiraca rođenih u Francuskoj (Brubaker, 1999., 65-66).

Sažeta poenta Brubakerove argumentacije jest da je razlikovanje između građanskoga i etničkoga nacionalizma manihejski mit, fantastično razlikovanje čistoga dobra i čistoga zla, koje nema čvrste osnove, osim u ideološkim nadmudrivanjima; na ovome svijetu su akteri, bilo pojedinačni bilo državni, obdareni objema karakteristikama, koje je u praksi ponekad teško razdvojiti. Stoga crno-bijeli svijet treba raščiniti na sive nijanse.

Prije povratka raspravi o europskom identitetu treba samo još razriješiti neke interpretacijske dvojbe i tako zaokružiti sliku Brubakerove analize. Kao i kod Schmidteka, precizna egzegeza pritom nije presudna: nije bitno što je Brubaker (*ad hominem*) rekao ili htio reći, nego kako se njegov argument može interpretirati da bi se konstruktivno (*ad rem*) uklopio u raspravu o europskom identitetu. Imajući to na umu, prva napomena jest da Brubaker ništa ne govori u normativnom smislu o dvjema vrstama nacionalizma. Njegovo raščišćavanje normativnih dvojbi ne znači da je jedan nacionalizam bolji/poželjniji ili lošiji/nepoželjniji od drugoga, nego on samo želi upozoriti na ideologiziranost diskurza o građanskom nacionalizmu koji sebe predstavlja na superioran način. Jednom kada se zbrka raščisti, ne znači da treba zajednicu ustrojiti na etničkim ili građanskim osnovama. To je pitanje normativne rasprave.

Druga napomena jest – a tu se vraćamo glavnom toku rasprave – da je za ovaj rad ključan empirijski, odnosno "analitički", dio Brubakerova argumenta. Ono što on, po mojem sudu, odlično pokazuje jest kako čisti građanski nacionalizam u stvarnosti ne postoji. Čak i primjeri koji se uzimaju kao paradigmatički za građanski nacionalizam obiluju etnokulturnim elementima. Francuska revolucija donijela je asimilacijsku jezičnu politiku, što je tipično za etnički nacionalizam (Brubaker, 1999., 63), a Francuzi su kao "velika nacija" ponosni na svoju povijest, jezik i kulturu. U SAD-u se govori američki engleski, slave se povijesni nacionalni blagdani, a dobivanje državljanstva za imigrante uključuje polaganje ispita koji zahtijeva poznavanje jezika, kulture i povijesti. Danas jednostavno nema političke zajednice u svijetu koja počiva isključivo na univerzalističkim političkim osnovama. Višenacionalne zajednice koje je komunizam držao na okupu raspale su se nakon ne posebno dugog povijesnog razdoblja. Multinacionalna carstva u prošlosti bila su uspostavljena vojnim osvajanjima. Slabljenjem moći centralnoga režima i dolaskom povoljnoga historijsko-političkog trenutka takvi bi se poredci raspali, bilo da je posrijedi Rimsko Carstvo ili Austro-Ugarska Monarhija.

U epohi demokracije, Europskoj uniji, kao ni drugim političkim entitetima, nisu dopuštena nasilna sredstva za unifikaciju – a što bi, uostalom, bilo protivno i njezinu miroljubivom *credo* – kao ni ideološko ljepilo komunističkoga tipa, koje ljudima privremenu diktaturu obrazlaže utopijskim finalom povijesnoga procesa. U nedostatku takvih sredstava, a u nemogućnosti da se u plurijezičnom, plurietničnom i plurinacionalnom kontekstu identitet izgradi na primordijalnim osnovama, konstruktori europskog identiteta, kako prvi dio rada pokazuje, okrenuli su se izgradnji "čistoga" političkog identiteta. No ako dosad u povijesti nije uspostavljena stabilna politička zajednica bez afektivne vezanosti za neke etnokulturne elemente, zašto bi to pošlo za rukom Europskoj uniji? Brubakerov argument, prema kojemu nema čisto građanske, inkluzivne političke zajednice na razini ideologije nacionalizma i na razini njezina opredmećenja u bivšim ili postojećim nacijama državama, ima dalekosežne posljedice za izgradnju europskoga političkog identiteta. Ako ga se izvede do krajnjih granica, tj. ustvrdi kako ne samo da nema stabilne nacionalne države bez etnokulturnih elemenata i na njima uspostavljenog emocionalnog legitimiteta, mi-osjećaja što ga gaje njezini pripadnici nego i da univerzalistički politički identitet općenito nije moguć, kakvi su izgledi za projekt europskoga političkog identiteta? Čini se da oni nisu najbolji.

Za one koji gaje kozmopolitske nazore (među takve sam sklon uvrstiti i sebe), to je zacijelo žalosna vijest, ali svi ne-

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 16 (2007),
BR. 4-5 (90-91),
STR. 805-827

PETKOVIĆ, K.:
NEKE DVOJBE U VEZI...

давни događaji potvrđuju ovdje ponuđenu reinterpetaciju Brubakerove teze, prema kojoj je svaka politička zajednica uvijek u određenoj mjeri zajednica jezika, kulture i povijesnoga sjećanja. Referiram se, dakako, na ustavotvorni proces u EU. Ustav koji je davao veća prava europskim građanima i poboljšavao institucionalno uređenje unije nije prošao ispit jednom kada se za mišljenje konačno pitao "europski demos". Dogodilo se upravo suprotno od onoga što su zagovornici izgradnje europskoga političkog identiteta očekivali i priželjkivali. Na referendum o ustavnom ugovoru za EU u Francuskoj je 29. svibnja 2005. izišlo 69% građana, od čega je 55% glasovalo protiv, a 45% glasovalo je za. Ubrzo je na referendum u Nizozemskoj 1. lipnja 2005. izišlo 63% građana, od čega je čak 62% bilo protiv, a samo 38% za.

Doduše, samo je manji dio anketiranih kao svoje razloge odbijanja ustava naveo gubitak nacionalne suverenosti, što je tipičan argument desnice, koja iako još nema presudan utjecaj, polako dobiva na popularnosti.¹³ Većina u Nizozemskoj istaknula je ekonomske razloge – uvođenje eura donijelo je više cijene, a radna mjesta i socijalna sigurnost sve su neizvjesniji, a u Francuskoj su, čini se, presudnu ulogu odigrali ideološki razlozi – desnici se u glasovanju protiv ustava pridružila ljevica, koja se protivi anglosaksonskom neoliberalizmu karakterističnom za europske politike, i zajedno s njom, *mainstream* birači centra koji su se također uplašili za gubitak socijalne sigurnosti (usp. Aarts i van der Kolk, 2006.; Milner, 2006.; Brouard i Tiberj, 2006.). No da li iskazana ekonomska razmišljanja govore u prilog mogućnosti izgradnje političkog identiteta Europe? Bi li, primjerice, povoljniji ekonomski rezultati na europskoj razini onda doveli do čvršće političke identifikacije s takvim režimom?

Naprotiv, navedena ekonomska opravdanja, samo naoko paradoksalno, upozoravaju na čvrstoću nacionalnog identiteta. Naime, uvijek se govori o ekonomskim interesima određene nacije i njezinih pripadnika nasuprot nekoj drugoj, nikada o ekonomskim interesima Europljana. Francuze i Nizozemce nije strah od gubitka posla i smanjenja socijalnih prava općenito, nego se boje što će Francuzi i Nizozemci izgubiti posao i imati slabiju socijalnu zaštitu. Stereotipna figura u francuskim raspravama bio je poljski vodoinstalater koji će oduzeti posao francuskom, nikada europski vodoinstalater koji će dobiti posao jer skromno radi za manja primanja. Da bi ova poenta bila jasnija, promotrimo nakratko ujedinjenje Njemačke. Unatoč sporadičnom "mrmljanju" zbog velikih sredstava koja se odlijevaju u istočni dio Njemačke, malo će koji "zapadni" Nijemac dovoditi u pitanje ujedinjenje Njemačke. Nijemci s obje strane "željezne zavjese" pripadnici su jedne njemačke nacije, koju izvana nametnuti ideološki raskol i ži-

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 16 (2007),
BR. 4-5 (90-91),
STR. 805-827

PETKOVIĆ, K.:
NEKE DVOJBE U VEZI...

vot u dvije odvojene države nije uspio razdvojiti, što je još jedna potvrda kako politička nadgradnja eventualno popušta pred etnokulturnom bazom. Još radikalniji primjer jesu Sjedinjene Američke Države: ako jedna američka država u proračunskom procesu izgubi sredstva na štetu neke druge, to neće dovesti do međudržavnih trvenja. Građani Kalifornije neće se žaliti što su prikraćeni na račun građana Oklahome, kao što ni vodoinstalater iz Arizone neće izvlačiti političke posljedice iz toga što mu je vodoinstalater koji je došao iz Michigana uzeo posao. Postoji više američkih država, ali samo jedna američka nacija, s neupitnim identitetom. Interes je važan, ali čini se da mu identitet ipak prethodi. Da je suprotno, novinski naslovi poput *Barroso osudio ekonomski nacionalizam* ne bi bili mogući.¹⁴

Pogledajmo konačno u svjetlu Brubakerova argumenta i pojedine stavove eurooptimista koji žele graditi europski politički identitet. Oni su uglavnom svjesni da europskoga *demos*a još nema; da postoji više europskih *etnos*a i *demos*a, to je socijalna činjenica (Weiler, 2003., 21). Svi prikazani argumenti konstruktora europskoga političkog identiteta normativnog su karaktera, oni zagovaraju izgradnju europske političke zajednice. No normativni socijalno-politički inženjering, ako ne želi biti utopijski, trebao bi graditi na postojećim socijalnim činjenicama ili barem imati na umu neke potencijalne društvene trendove. Jesu li normativno nastrojani zagovornici europskoga političkog identiteta našli ikakvu osnovu za utemeljenje svojega projekta?

Rodin može ponuditi samo formulacije visokoga normativnog naboja, poput "biti politike". Habermas govori o europskoj političkoj javnosti, u vremenima kada su građani nezainteresirani za politiku i na nacionalnoj razini. Héritierova i, barem u prvoj fazi, Magnette polažu nadu u reformu postojećega sustava europskih institucija, no njihovi argumenti o transparentnosti, razvoju mreža suradnje i politizaciji Komisije propuštaju uvidjeti ključnu stvar: iako ulaz u europsku političku arenu nije problematičan, pa čak ni donošenje odluke na europskoj razini, lakoći dolaska tema na dnevni red obrnuto je razmjerna vjerojatnost za njihovu primjenu (Peters, 1996., 71-72). Kako bi se u takvim okolnostima građani mogli poistovjetiti s režimom? Schmidtke, Mayer, Palmowski i Chrysochoou polažu nadu u jačanje sustava zaštite prava s naglaskom na sudskoj praksi ECJ-a, ali zaboravljaju da ta institucija među građanima nema dovoljnu legitimnost (Gibson i Caldeira, 1998.). Magnette i Habermas pak, koji nadu polažu u razvoj deliberativne demokracije na europskoj razini, moraju su suočiti s tim da su međuvladine konferencije kojima su dosad mijenjani ugovori ponajprije cjenkanje elita "iza zatvorenih vrata", a da ustavna konvencija, iako znači pozitivan

pomak, također nije uspjela ispolitizirati europsku javnost (Fossum i Menéndez, 2005.). Ukupno stanje dobro sažima Katunarićeva rečenica u vezi s Habermasovim ignoriranjem istraživanja Eurobarometra: "Empirija iznevjerava teorijsku nadu" (Katunarić, 2003., 299). Pozitivni pokazatelji razvoja europskoga političkog identiteta još su, čini se, bolno odsutni, a europsko političko zajedništvo zasad ostaje utopijskom projekcijom.

* * *

U ovom radu nastojao sam potvrditi tezu da su etnokulturne sastavnice identiteta nezaobilazne za formiranje zajednice i stabilnoga političkog režima i da to dovodi u pitanje mogućnost izgradnje europskoga političkog identiteta. U tome mi je poslužila Brubakerova kritika dihotomije etnički – građanski nacionalizam. Primjenom Brubakerova argumenta na raspravu o europskom identitetu nastojao sam pokazati da paradigma u kojoj se teži ka konstrukciji transnacionalnoga političkog identiteta počiva na klimavim nogama: univerzalna prava i političke institucije na europskoj razini zasad nisu dovoljne za razvrgavanje nacionalno-državnih lojalnosti, a pitanje je da li mogućnost za to uopće i postoji. Konstruktori europskoga političkog identiteta, po uvjerenju eurooptimisti, trebali bi, po mojem mišljenju, u potrazi za boljim rješenjima za integraciju Europe postati mudri euroskeptici.

U raspravi o EU mnogi inzistiraju na zajedničkom interesu kao "ljepilu" integracije.¹⁵ U tekstu sam također nastojao pokazati kako identitet, barem u nekoj mjeri, prethodi interesu. Zajednički ekonomski interes slijedi tek pošto su definirane granice zajednice. Zanimljivo je da je dio građana koji su rekli "ne" u Francuskoj, a pogotovo u Nizozemskoj, izrazio strah od ulaska Turske u EU, što bi, prema njihovu mišljenju, bila prijetnja opstanku europske kulture (Aarts i van der Kolk, 2006., 243). Ako se prihvati ideja čistoga političkog identiteta za Europu, onda s ulaskom Turske nema nikakvih problema: "... kako se europski identitet ne zasniva na zajedničkom povijesnom sjećanju, teško je tvrditi da bi Turska trebala biti isključena na tim osnovama. Dokle god Turska može ispuniti institucionalne, ekonomske i pravne zahtjeve za članstvo, koji podrazumijevaju i poštivanje svih ostalih potrebnih uvjeta, kao što su ljudska prava, Turska načelno nije isključena iz europskog identiteta što su ga odlučno oblikovale institucije i pravo EU-a" (Mayer i Palmowski, 2004., 593). No čini se da dio građana država članica tursku kulturu ipak smatra stranom, što pokazuje da je pri formiranju njihova identiteta posrijedi primordijalni, a ne univerzalistički, identitetski kod. Ako bi takvo stajalište postalo općim trendom, od transparentnosti

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 16 (2007),
BR. 4-5 (90-91),
STR. 805-827

PETKOVIĆ, K.:
NEKE DVOJBE U VEZI...

rada Komisije, političke deliberacije, ljudskih prava i judikature ECJ-a, važniju ulogu u integraciji Europe u užim granicama mogao bi odigrati Huntingtonov sukob civilizacija (Huntington, 2002.), pa bi se potvrdila stara misao da su za formiranje identiteta od nas samih često važniji Drugi: "Identitet u biti ima janusko lice: u njemu je jednako riječ o razlikovanju i individualnosti kao o zajedništvu. Kako je Antonio savjetovao Tassa u petom prizoru petoga čina Goetheova *Torquata Tassa*: 'I kada ti se učini da se potpuno gubiš, usporedi se s drugima, kako bi se mogao raspoznati.' Individualni i grupni identiteti konstruiraju se kroz međusobnu interakciju i interakciju s drugima" (Mayer i Palmowski, 2004., 577).¹⁶ Ako bi se "priča" o etnokulturnom identitetu karakterističnom za nacije-države samo zaokružila na nekoj višoj razini, ne bi li to bio zaista žalostan razvoj događaja? Eurokonstruktorima stoga ostaje i dalje marljivo raditi u potrazi za boljim rješenjima za europsku integraciju, a eurofilima ostaje nada u bolju europsku budućnost. Ostalima, pak, do daljnjega ne preostaje drugo nego pratiti europska nogometna prvenstva i s njima povezana, ne uvijek nježna, iskazivanja nacionalnog osjećaja.

BILJEŠKE

¹ Rad je izrađen pod mentorstvom dr. sc. Tihomira Cipeka u sklopu znanstvenoga projekta *Politike nacionalnog identiteta i povijesni 'lomovi'*.

² *Jutarnji list*, 24./25. lipnja 2006., str. 12.

³ Ovaj, kao i ostale navode u članku preuzete iz literature na stranim jezicima, preveo je autor.

⁴ Klasično mjesto u društveno-znanstvenoj literaturi na kojemu se nabrajaju različite varijante primordijalnog identiteta jest *Tumačenje kultura* (*The Interpretation of Cultures*, 1973.) Clifforda Geertza. U njemu Geertz kao osnove primordijalnih osjećaja grupne vezanosti, koje predstavljaju zapreku integracijskim koncepcijama civilne politike, navodi pretpostavljene krvne veze, rasu, jezik, pripadnost regiji ("geografski element"), religiju i običaje (Gerc, 1998., 14-16). Običaji, koji se boravkom u zajednici, kao donekle i jezik, ipak mogu naučiti, odgovaraju Schmidtkoovu tipu tradicionalnog identiteta, u koji bismo mogli ubrojiti i pripadnost regiji. Također, religija u slučaju uskih kultura povezanih s etnosom odgovara tipu askriptivnoga primordijalnog identiteta, ali se u slučaju univerzalističkih religija, potencijalno otvorenima svim zainteresiranima, mora podvesti pod Schmidtkoov tip univerzalističkog identiteta (vidi dalje u tekstu).

⁵ Verzija u izvorniku je *rape*, riječ koja se češće upotrebljava u značenju *silovanje*. Ta konotacija, ili čak denotacija engleske riječi, bolje pogađa autorovu poruku. Ne nužno zato što Zeus nije samo oteo Europu nego i zato što su narodi Europe vjerojatno mnogo grublji prema zajedničkoj povijesti od pukog otimanja.

⁶ Za interpretaciju Habermasova teksta na hrvatskom jeziku, vidi: Katunarić, 2003., 298-312.

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 16 (2007),
BR. 4-5 (90-91),
STR. 805-827

PETKOVIĆ, K.:
NEKE DVOJBE U VEZI...

⁷ Case 26/62, NV Algemene Transporten Expeditie Onderneming van Gend en Loos v. Nederlandse Administratie der Belastingen i Case 6/64, Flaminio Costa v. ENEL, kojima su uspostavljeni načelo izravnog učinka i supremacije europskoga prava nad nacionalnim (Craig i de Búrca, 2003., 182-185, 277-279).

⁸ Pri prijevodu sintagme *European citizenship* (njem. *Unionbürgerschaft*, franc. *Citoyenneté de l'Union*) na hrvatski dolazi do poteškoća, jer taj izraz označuje poseban status državljana zemalja članica EU-a, njihova prava koja imaju u odnosu na režim EU-a, dakle ono što se u hrvatskom razumijeva pod izrazom državljanstvo. EU, dakako, nije država, ali ako bih preveo *European citizenship* kao *europsko građanstvo* ili *europsko građansko pravo*, vjerojatno bih izazvao popriličnu zbrku, pa sam se odlučio za *europsko državljanstvo*, kao najmanje loše rješenje. Ova napomena vrijedi i za daljnje prijevode citata. Inače, službene publikacije Ministarstva vanjskih poslova i europskih integracija odlučile su se za *europsko građanstvo* (usp. *Mali leksikon europskih integracija*, 2005., 37-38), a za upotrebu i obrazloženje zanimljiva rješenja *status građanina Unije* (koje je točno u značenju, ali sam ga ipak odlučio odbaciti jer je posrijedi više opis nego prijevod) vidi: Vukorepa, 2004., 133-134. Nasuprot *europskom državljanstvu*, koje se odnosi na pravnu vezu između EU-a i državljana država članica, sintagma *europsko građanstvo* u ovom se tekstu upotrebljava u političkom smislu europskoga *demosa* kao skupa politički osviještenih i aktivnih građana, koji shvaćaju EU kao svoju političku zajednicu.

⁹ *For the record*, kada raspravlja o inzistiranju na koncepciji europskog političkog *demosa* nasuprot koncepciji *etnosa*, Pribáň piše: "Imajući u vidu ... šokantan primjer Jugoslavije koja se raspala na izolirane otoke etničke mržnje i nasilja, ova argumentacijska strategija ne treba iznenaditi" (Pribáň, 2005., 140). Smatram potrebnim ograditi se od ove pretjerane simplifikacije koja možda ponajviše govori o Balkanu kao potrebnom Drugom u identitetskim projekcijama kojima se Češka samoodređuje kao srednjoeuropska zemlja.

¹⁰ Naime, "[n]edvojbeno je da su sve socijalne činjenice konstrukt koji nastaje interakcijom različitih društvenih, ekonomskih, povijesnih, političkih i psiholoških čimbenika, ali ta spoznaja ne umanjuje njihovu 'stvarnost' u socijalnom djelovanju. Dokazi o baskijskom nacionalnom identitetu kao pukom socijalnom konstrukt neće promijeniti djelovanje pripadnika ETA-e, a njihove će eksplozivne naprave i dalje biti jednako opasne" (Cipek, 2004., 140). Nacionalizam možda jest, kako Katunarić tvrdi, "socijaldarvinistička ideologija" (Katunarić, 2003., 41) i ne treba ga nekritički prihvaćati, ali njegovo djelovanje – ili, točnije, pojedinaca koji su čvrsto uvjereni u postojanje nacije – itekako je stvarno. Dakako, temeljito istraživanje pitanja o podrijetlu nacija i svih faktora koji ih oblikuju, uključujući politički faktor i napose ulogu političkih elita, fundamentalna su istraživačka pitanja koja ovaj članak ne misli dezavuirati, nego ih samo privremeno stavlja na stranu jer nisu od izravne važnosti za osnovni argument. Uvjerljiv dokaz primarne uloge političkih faktora u nastanku europskih nacija-država nasuprot etnokulturnim faktorima otvorio bi prostor za tvrdnju da je sličan proces moguć na europskoj razini i time dao osnovu za jak protuargument liniji dokazivanja u

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 16 (2007),
BR. 4-5 (90-91),
STR. 805-827

PETKOVIĆ, K.:
NEKE DVOJBE U VEZI...

ovom članku, no to je ipak istraživački posao za drugog autora (kao i eventualno rješavanje teškoga pitanja osmišljavanja i konkretizacije takva političkoga programa na razini EU-a danas).

¹¹ *Deviant case* je, naravno, Švicarska. Upravo je ona poslužila Renanu da još u 19. stoljeću poentira kako naciju nužno ne uvjetuju ni zajednički jezik, ni kultura, ni vjera, ni interes, ni geopolitički faktor te da je odredi kao svakodnevni plebiscit koji počiva prije svega na osjećaju kolektivne solidarnosti (Renan, 1970., 67-68). S druge strane, trvenja u Belgiji, drugom primjeru za naciju koja nije etnički i jezično homogena, upućuju upravo na to kako etno-jezične razlike mogu ugroziti osjećaj nacionalnoga jedinstva. Švicarsku, čini mi se, ipak možemo u ovoj raspravi ostaviti po strani, jer ona, kao razmjerno mala, neutralna alpska zemlja visoke kulture, možda više odgovara Schmidtkeovu tradicionalnom tipu identiteta, a njezino formiranje vjerojatno bi se moglo objasniti rezidualnim povijesnim i geopolitičkim faktorima.

¹² Njegov argument u Hrvatskoj popularizirao je Ivan Prpić, koji je Plessnerovu knjigu preveo i za nju napisao opsežan pogovor, u kojemu na kraju, doduše, izražava sumnju u mogućnost "transpolitičkog utemeljenja zajednice" (Plessner, 1997., 234-235).

¹³ Ne treba zanemariti činjenicu da je na predsjedničkim izborima 2002. Jean-Marie Le Pen ušao u drugi krug i osvojio 15% glasova, a na recentnim izborima 2007. osvojio više od 10% glasova u prvom krugu. Za osobu koja je tijekom Svjetskoga nogometnog prvenstva izjavila da su "od 23 nogometaša u nacionalnoj momčadi samo šestorica Francuzi", misleći time na većinu crnaca i Berbera Zidanea koji igraju za francusku reprezentaciju, to nipošto nije malen postotak.

¹⁴ *Vjesnik*, 4./5. ožujka 2006. U članku se govori o djelovanju vlada europskih država članica koje svojim intervencijama sprječavaju kupovanje nacionalnih tvrtki ako bi za njih bile zainteresirane tvrtke iz drugih europskih država.

¹⁵ Primjerice: "Ako se EU od strane elita praktično uokviri, prezentira kao geoekonomski i geopolitički projekt koji će maksimizirati europski utjecaj u svijetu i tako joj pomoći da odgovori na vanjske događaje, moguće je da će se integracija kretati relativno brzo na području koje je bilo najotpornije na europeizaciju – područje vanjske politike" (Sbragia, 2006., 240). No da bi se takvo što moglo ostvariti, nije li potrebno najprije odrediti granice Europe, tj. odgovoriti na pitanje o europskom identitetu?

¹⁶ *Und wenn Du ganz Dich zu verlieren scheinst, vergleiche Dich, erkenne was Du bist.*

LITERATURA

Aarts, K., van der Kolk, H. (2006.), Understanding the Dutch 'No': The Euro, the East, and the Elite, *Political Science and Politics*, (39) 2: 243-246.

Begg, I., Peterson, J., Weiler, J. H. H. (2003.), Reassessing the Fundamentals. U: J. H. H. Weiler, I. Begg, J. Peterson (ur.), *Integration in an Expanding European Union: Reassessing the Fundamentals* (str. 3-16), Oxford, Blackwell.

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 16 (2007),
BR. 4-5 (90-91),
STR. 805-827

PETKOVIĆ, K.:
NEKE DVOJBE U VEZI...

Brnčić, A., Dojčinović, G., Gotovac, I., Očurščak, M. (2005.), *Mali leksikon europskih integracija*, Zagreb: Ministarstvo vanjskih poslova i europskih integracija.

Brouard, S., Tiberj, V. (2006.), The French Referendum: The Not So Simple Act of Saying Nay, *Political Science and Politics*, (39) 2: 261-268.

Brubaker, R. (1999.), The Manichean Myth: Rethinking the Distinction Between "Civic" and "Ethnic" Nationalism. U: H. Kriesi, K. Armingeon, H. Siegrist, A. Wimmer (ur.), *Nation and National Identity. The European Experience in Perspective* (str. 55-71), Chur-Zürich: Verlag Rüegger.

Chryssochoou, D. N. (2002.), Civic competence and the challenge to EU polity-building, *Journal of European Public Policy*, (9) 5: 756-773.

Cipek, T. (2001.), Oblikovanje hrvatskoga nacionalnog identiteta. Primordijalni identitetski kod u ranoj hrvatskoj političkoj misli, *Dijalog povjesničara-historičara 4*, Zagreb, Friedrich Naumann Stiftung, 59-77.

Cipek, T. (2004.), Politike identiteta Europske Unije: u "potrazi za kolačićima male Madeleine", *Analiza Hrvatskog politološkog društva*, (1) 1: 139-140.

Craig, P., de Búrca, G. (2003.), *EU Law*, 3rd ed., Oxford: Oxford University Press.

Fossum, J. E., Menéndez, A. J. (2005.), The Constitution's Gift? A Deliberative Democratic Analysis of Constitution Making in the European Union, *European Law Journal*, (11) 4: 380-410.

Gibson, J. L., Caldeira, G. A. (1998.), Changes in the Legitimacy of the European Court of Justice: A Post-Maastricht Analysis, *British Journal of Political Science*, (28): 63-91.

Gerc, K. (1998.), *Tumačenje kultura II*, Beograd: Čigoja štampa (Biblioteka XX vek).

Habermas, J. (2001.), *Warum braucht Europa eine Verfassung?* (Ungekürzte Version des Vortrags), http://www.zeit.de/2001/27/200127_verfassung_lang.xml?page=all (pristupljeno 7. prosinca 2006.)

Héritier, A. (1999.), Elements of democratic legitimation in Europe: an alternative perspective, *Journal of European Public Policy*, (6) 2: 269-282.

Hobsbawm, E. J. (1993.), *Nacije i nacionalizam*, Zagreb: Novi Liber.

Huntington, S. (2002.) [1996.], *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, London: Free Press.

Katunarić, V. (2003.), *Sporna zajednica. Novije teorije o naciji i nacionalizmu*, Zagreb: Naklada Jesenski i Turk – Hrvatsko sociološko društvo.

Magnette, P. (2003.), European Governance and Civic Participation: Beyond Elitist Citizenship?, *Political Studies*, 51: 144-160.

Mayer, F. C., Palmowski, J. (2004.), European Identities and the EU – The Ties that Bind the Peoples of Europe, *Journal of Common Market Studies*, (42) 3: 573-598.

Milner, H. (2006.), "YES to the Europe I want; NO to this one." Some Reflections on France's Rejection of the EU Constitution, *Political Science and Politics*, (39) 2: 257-260.

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 16 (2007),
BR. 4-5 (90-91),
STR. 805-827

PETKOVIĆ, K.:
NEKE DVOJBE U VEZI...

O'Leary, B. (1997.), On the Nature of Nationalism: An Appraisal of Ernest Gellner's Writings on Nationalism, *British Journal of Political Science*, (27): 191-222.

Peters, G. (1996.), Agenda-setting in the European Union. U: J. R. Richardson, *European Union: power and policy-making* (str. 61-76), London i New York, Routledge.

Plamenatz, J. (1973.), Two types of Nationalism. U: E. Kamenka, (ur.), *Nationalism: The Nature and Evolution of an Idea* (str. 23-36), London, Edward Arnold Ltd.

Plessner, H. (1997.), *Zakašnjela nacija*, Zagreb: Naprijed.

Pribáň, J. (2005.), European Union Constitution-Making, Political Identity and Central European Reflections, *European Law Journal*, (11) 2: 135-153.

Renan, E. (1970.) [1882.], What is a Nation?. U: *The Poetry of the Celtic Races, and Other Studies* (prijevod: W. G. Hutchison), (str. 61-83), New York, Kennikat Press.

Rodin, D. (2004.), *Predznaci postmoderne*, Zagreb: Fakultet političkih znanosti – Biblioteka *Politička misao*.

Sbragia, A. (2006.), Introduction – The EU and Its "Constitution": Public Opinion, Political Elites, and Their International Context, *Political Science and Politics*, (39) 2: 237-240.

Schmidtke, O. (1998.), Obstacles and Prospects for a European Collective Identity and Citizenship. U: U. Hedetoft (ur.), *Political Symbols, Symbolic Politics. European Identities in Transformation* (str. 44-64), Aldershot, Ashgate.

Smith, A. D. (2003.), *Nacionalizam i modernizam*, Zagreb: Fakultet političkih znanosti – Biblioteka *Politička misao*.

Vukorepa, I. (2004.), Sloboda kretanja osoba. U: Lj. Mintas-Hodak (ur.), *Uvod u Europsku uniju* (str. 127-141), Zagreb, Mate i Zagrebačka škola ekonomije i menadžmenta.

Weiler, J. H. H. (2003.), A Constitution for Europe? Some Hard Choices. U: J. H. H. Weiler, I. Begg, J. Peterson (ur.), *Integration in an Expanding European Union: Reassessing the Fundamentals* (str. 17-33), Oxford, Blackwell.

Is European Political Identity Possible? Some Reflections on the Manichean Myth

Krešimir PETKOVIĆ
Faculty of Political Science, Zagreb

The article analyses the discussion on establishing European political identity. Taking the distinction between different types of collective identity as a starting point, the article shows how the engineers of European identity are trying to establish the translingual, transethnic and transnational political identity of Europe. Their arguments are being challenged by the critique of distinction between civic and ethnic nationalism

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 16 (2007),
BR. 4-5 (90-91),
STR. 805-827

PETKOVIĆ, K.:
NEKE DVOJBE U VEZI...

developed by Rogers Brubaker. The interpretation of Brubaker's argument shows how every identity possesses a certain measure of ethnocultural content, without which it is very difficult to establish a stable political community. The article concludes how Eurooptimistical engineers of European identity should try harder in their quest for common European identity.

Key words: European political identity, civic and ethnic nationalism

Bestimmte Zweifel am manichäischen Mythos: Ist eine europäische politische Identität möglich?

Krešimir PETKOVIĆ
Fakultät für Politikwissenschaften, Zagreb

Dieser Artikel widmet sich der Diskussion über die Schaffung einer europäischen politischen Identität. In Anlehnung an die Unterscheidung zwischen mehreren Typen kollektiver Identität legt der Verfasser dar, auf welche Weise die Konstrukteure einer europäischen Identität versuchen, eine transsprachliche, transethnische und transnationale politische Identität Europas zu schaffen. Ihre Argumente werden in Frage gestellt mittels der von Rogers Brubaker formulierten Kritik an der Unterscheidung zwischen bürgerlichem und ethnischem Nationalismus. Die Auslegung von Brubakers Argumentation zeigt, dass jede kollektive Identität in einem gewissen Maß ethnokulturelle Inhalte aufweist, ohne die es schwer wäre, ein stabiles politisches Gemeinschaftswesen aufzubauen. Der Verfasser kommt zum Schluss, dass sich die eurooptimistischen Identitätskonstrukteure bei ihrer Suche nach einer gemeinsamen europäischen Identität mehr Mühe geben müssten.

Schlüsselwörter: Europäische politische Identität, bürgerlicher und ethnischer Nationalismus